

LAKONIZMNING LINGVOPOETIK MOHIYATI

K.A. Qarshiyev ¹

Annotatsiya:

Maqolada shoir va mutafakkir Jamol Kamol lirikasi asosida soddalik, qisqalik, ravonlikni ifoda etuvchi lakonizm hodisasining lingvopoetik xususiyatlari haqida mulohaza yuritilgan. She'riyatda bosh g'oyaning yorqin ifodalanishiga xizmat qiluvchi adabiy-estetik kategoriyalar haqida muxtasar xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: Lirik, lingvopoetika, metonimiya, ijod, substantivatsiya, bosh g'oya, aforizm, tuyg'u, tafakkur.

Virtual olamning inson ongiga ta'sir-natijasi o'laroq badiiy jimjimadorlikdan xoli, shaklan ixcham, mantiqan tugal, mazmunan ko'lamdor, g'oyaviy pishiq, ramziy umumlashmalarga ega asarlar so'nggi yillarda o'z ishtiyoqmandlariga ko'proq ega bo'lmoqda. Bunda badiiy asarning lakonizm qonuniyatlari asosida yaratilishi davr taqozosidir. Lakonizm (yun. lakonismas – lakonikacha) – fikrni ixcham shaklda lo'nda va aniq ifodalash. Shaklan siqiq, mazmunan va mantiqan tugal, g'oyaviy tiniq asarlar adabiyot tarixida qadimdan mavjud bo'lib, bugungi kunda ham ulardan g'oyaviy-badiiy ilhomlanish mavjud. Qolaversa, maqol, matal va aforizmlar lakonizmning yorqin namunasidir.

Nasrda lakonizm, asosan, Abdulla Qahhor ijodida va istiqloq davrida yaratilgan miniroman (U. Hamdam, "Na'matak")larda, nazmda esa mumtoz siymolar: U.Xayyom, P.Mahmud, A.Navoiy, Z.M.Bobur kabilarning falsafiy ruboiylarida, zamonaviy o'zbek she'riyatida Erkin Vohidov, Jamol Kamol, Abdulla Oripov, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Muhammad Yusuf kabi shoirlarning kichik lirik janrdagi asarlarida, to'rtlik va sakkizliklarida bo'y ko'rsatadi. Lingvopoetik jihatdan she'riyatda lakonizmning voqelanishini, asosan, metonimik ifodalar, turli ellipsisli qurilmalar va substantivatsiya (otlashish) kabi hodisalar bajaradi. Bunda metonimik ifodalarning o'rni salmoqli. Poetik sintaksisda vazn, qofiya va logik urg'u talabi bilan gap bo'laklari o'zgargan tartibda joylashadi. Bu inversion misralar o'zida bir qancha lingvopoetik xususiyatlarni mujassamlashtiradi:

Nurga peshvoz chiqib boradi borliq,

Tunga vafo aylar go'zal subhidam.

Men ham shivirlayman, hislarim yoniq:

– Baxtim, sen siylasang, siylayman men ham...

Ko'rinadiki, ushbu misralar a – b – a – b tarzida qofiyalangan, ya'ni birinchi misradagi ega (borliq) uchinchi misradagi ot kesim (yoniq) bilan, ikkinchi misradagi ega (subhidam) to'rtinchi misradagi yuklamali ega (men ham) bilan o'zaro qofiyalangan. Qofiya o'rnidagi so'zlarda q va m tovushlarining ravay vazifasida kelishi musiqiylikni ta'minlab, she'rga ko'tarinki ruh bag'ishlaydi. Qofiya va poetik urg'u talabi bilan so'z tartibi inversiyaga uchragan. Shu bilan birga, "nur", "borliq" va "subhidam" so'zlari metonimiya hodisasi asosida lakonizmni vujudga keltirgan. Chunki metonimiyaga uchragan gapning struktural modellashida substantivatsiya hodisasidagi kabi ortiqcha so'z va birikmalar tushirib qoldiriladi. Bu esa satrning shaklan siqiq, grammatik pishiq, falsafiy-badiiy teran quyma qoliplarda bo'lishini ta'minlaydi. Yuqoridagi misralarda Jamol Kamol "nurga" deganda "tongdagi tiriklikni qarshi olgan quyosh nuriga", "borliq" deganda "borliqdagi barcha mavjudotlarni" "subhidam" deganda "tongdagi hayotni qarshi olgan shaxs va narsa-hodisalar"ni nazarda tutgan. Anglashiladiki, metonimik ifodalar misralarning poetik sintaksis mezonlariga eskizlash bilan birga shaklan siqiq, mazmunan barqarorligini ta'minlaydi, lingvopoetik sayqallashtiradi. Sintaktik parallelizm vositasida birinchi va ikkinchi misradagi tun va tongning kontrast tasvirini uchinchi va to'rtinchi misralardagi oshiq va ma'shuqning hijronli holatiga tashbeh qilgan. Bunda tun – oshiq yoki lirik qahramon, subhidam (tong) – ma'shuqa. Shoir misralarini poetik sintaksis mezonlariga moslashtirishda, shakl va mazmun jihatdan sayqallanishida, fikr va tuyg'u olamini mavjlantiruvchi quyma satrlarga jo qilishda lakonizm qonuniyatlaridan unumli foydalangan. Yuqoridagi misralarda jonlantirish (borliqning nurga peshvoz chiqishi), tazod (tun va subhidam), metafora (hislarim yoniq), nido ("baxtim" undalmali murojaati) kabi badiiy tasvir vositalari bor. Ular asarda muhim poetik yukni tashigan. Ammo satrlarning muxtasar modellashuvida metonimik ifodalar struktural vazifa bajargan. Metonimiya shaklan substantivatsiya hodisasiga o'xshasa-da, ular bir-biridan farqlanadi. Substantivatsiya – lisoniy hodisa, ammo "metonimik hosila ma'noning vujudga kelishi, asosan, lisoniy bog'lanish emas, balki obyektiv borliq hodisalari orasidagi nolisoniy aloqadorlik bilan

¹ Qarshiyev Komil Abdikarimovich, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

bog'langan"[Sayfullayeva. R, 2009] Ayrim hollarda, masalan, Birni kessang, o'nni ek kabi maqollarda metonimiya va substantivatsiya bitta gapda bir xil sintaktik qurilishda namoyon bo'ladi.

Jamol Kamol she'riyatidagi badiiy g'oyani yorituvchi metonimik ifodalarni mazmunan quyidagi ikki guruhga bo'lish mumkin:

- a) ijtimoiy metonimik ifodalar;
- b) intim metonimik ifodalar.

Ma'lumki, asil she'riyat xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot, jahon adabiyoti va davrdan oziqlangan bo'ladi. Bunda shoir yashagan davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhit ijodkor qalbida tuyg'ularni junbishga keltiradi, uni muvozanatdan chiqaradi. Shu asnoda shoir xalq dardini kuylaydi. Ijodkor xalqning bir bo'lagi bo'lgani uchun ijtimoiy lirikada obyekt ham, subyekt ham lirik qahramonda mujassamlashadi. Bu esa ijtimoiy lirikada lakonizm talablaridan kelib chiqib metonimik ifodalarni vujudga keltiradi. Jamol Kamolning "Asr bilan vidolashuv", "Yonayotgan dala", "Paxtakor qo'shig'i", "Lubumba qo'shig'i", "Suvaydo", "Adabiy tanqid", "Orzu" kabi she'rlari ijtimoiy lirikaga mansub bo'lib, bularda ijtimoiy metonimik ifodalarni ko'rish mumkin.

"Asr bilan vidolashuv" she'rida lingvopoetik birliklar orqali lakonizmning voqelanishida shoir jumla va iboralarni quyidagicha qisqa strukturada modellashtiradi: "Asr bilan vidolashuv" jumlasida "XX asrdagi zulm, qabohat, urush, ekologik muommolar, olamshumul kashfiyotlar davri bilan vidolashuv", degan keng jumlaning metonimiyaga uchrab, qisqargan shaklidir. Jamol Kamolning ushbu she'ri har biri sakkiz misradan iborat, jami o'n ikki banddan tashkil topgan bo'lib, to'qson olti misrani o'z ichiga oladi. Bir qarashda she'rda lakonizm yo'qdek, ammo bundagi bir asrlik voqelik ulkan epopeyadan ham ortib qolishi mumkin. Shoir XX asrda yuz bergan jahon urushlarini "Daryo-daryo qonlar oqdi ayqirib", xalqning yetmish besh yillik qaramligini "Mustabidlar o'tdi davronlar surib", qurollanish poygasi – sovuq urushni "Jahannam elchisi – atomni ko'rdik", koinotga insoniyatning tashrifini "Inson ilmi olis yulduzga yetdi", "Inson qadam qo'ydi to'lin oy uzra", kommunizmning puch g'oyalarini "Dohiyalar o'tdilar, g'oyalar qoldi", Orol fojiasini "Orol qulligimiz qurboni bo'ldi" va eng asosiysi, mustaqillikka erishishni "Istiqloq, ey mening asriy murodim, Ko'zlarim ustiga qo'yaver qadam" misralarida ijtimoiy dard, qayg'u va quvonch ila intim tuyg'ularga vobastalikda tasvirlagan. Bunda lingvopoetik vositalar bosh g'oyaning yorqin ifodalanishiga xizmat qilgan.

Bir asrda ro'y bergan voqeliklarning eng asosiylarini qisqa va quyma satrlarda birgina she'rda bayon qilish ijodkordan ulkan ijodiy tajriba va o'ziga xos uslubni talab qiladi. Jamol Kamolning lirik qahramon tomonidan XX asr sarhisob qilingan, dinga, tarixga, ilm-fanga, tabiatga, insoniyatga oid voqeliklar ixcham bayon qilingan "Asr bilan vidolashuv" she'ri olti jildlik saylanmasining birinchi jildi nomlanishiga asos bo'lgan.

Shoirning "Yonayotgan dala" she'ri 80-yillar oxirlarida yaratilgan bo'lib, unda qullikka uchragan paxta plantasiyasidagi xalq kuylanadi. Bu davr jihatdan ulkan jasoratni talab qilgan. She'rning "Zal chapak chaladi... gurullaydi zal" misrasi bilan boshlanishidayoq "zal"dagi laganbardor shaxslar qiyofasini metonimiya orqali tasavvur qilish mumkin. She'rning ikkinchi bandida lirik qahramon xalqni qul qilib ishlatish evaziga ko'tarilgan ulkan xirmon "ega"larini olqishlayotgan zaldagi qarsakbozlarga qarshi chiqadi.

Lol bo'lib atrofqa qarayman sekin,
Ular kulishadi, demak, ular haq.
Mening tasavvurim ufqida lekin
Yonayotgan dala – yonayotgan xalq.

Anglashiladiki, ilm-hunar o'rganolmayotgan, dunyodan xabarsiz, azamat umri dalada mehnat ilinjida yonayotgan farzand va ota-onalar timsoli tasvirlangan va "Yonayotgan dala" birikmasida metonimiya orqali mujassamlashtirilgan. She'r davomida lirik qahramon jamiyatga, dunyoga quyidagicha achchiq haqiqatni metonimik ifoda orqali bayon qiladi:

Paxta dalasida bugun, alqissa,
Gulxanlar yonadi taratib ziyo.
Qizlar, juvonlaring o'zini yoqsa,
Uyal, ey jamiyat, uyal, ey dunyo!

Ko'rinadiki, paxta dalasida ziyo taratib yonayotgan gulxanlar oddiy gulxan emas, ularda xalqning iste'dodlari, ilmi, ma'rifati, qolaversa, erki yonmoqda. "Qizlar, juvonlaring o'zini yoqsa" misrasini o'z joniga qasd qilish deb tushunmaslik kerak. Unda o'z qadri va erkini paxta egatlarida yondirayotgan millat vakillarining umumlashma obrazi tasvirlangan. "Uyal", – deya jamiyat va dunyoga murojaat zamirida jamiyat va dunyodagi yurt rahnamolari, millat vakillari ko'zda tutilgan. She'rning lirik xotimasida sobiq ittifoqning xalq boshiga solgan qora kunlari "Xirosima" va "Chernobil" fojialaridan kam emasligi "g'ubor", "zarra", "kul" obrazlari misolida tasvirlangan.

"Kechinmaga asoslangan she'rlar ixchamlikni, lakonizmni talab etadi, his-tuyg'u tasvirining cho'ziqligi she'rning ichki dinamizmini susaytiradi. Biroq shoir she'rlarining o'zagida lirik kechinma tursa-da, ularning aksariyati hajman katta she'rlar. Jamol Kamol she'rlarining hajm jihatidan kattaligi ularda lakonizm yo'q degan

xulosani bermaydi. Aksincha, ularda shoir o'z uslubidan kelib chiqib obyekt sifatida katta ijtimoiy davrning, voqelikning dramatik avj nuqtalarini tanlagan. Shoirning "Olam kirar yuragimga", "Tun chorlaydi", "Tabiat bazmi" va bir qancha sakkizliklarida lakonizmni intim metonimik ifodalar yuzaga chiqaradi. "Olam kirar yuragimga" she'ri Jamol Kamolning she'riyat olamiga dastlabki qadami bo'lsa-da, "o'tli dil"ning ajib navosi sifatida yangragan:

Suqlanaman tunlarimga yog'dular toshqin,
Entikaman, o'tli dilda orzular toshqin.
Quyosh sevib, bahor o'pib, kechar kunlarim,
Yo'llarimda kuylar toshqin, kulgular toshqin.
Olam kirar yuragimga ming jilva bilan,
Daryo – qo'shiq,
Oqshom – shafaq,
Oy shu'la bilan...

Tuyg'ulariga suqlangan lirik qahramonning orzulari tasvirlangan ushbu misralar o'zbek adabiyotiga voqeaband kechinmalarning lirik musavviri bo'lgan buyuk qalb egasi kirib kelishidan dalolat edi. "Olam kirar yuragimga" jumlasida intim metonimik ifoda mavjud bo'lib, u olamdagi hodisalar: tun, kun; narsalar: daryo, Oy va Quyosh kabilar yuragimga toshqin orzu va kulgi (hissiyot)larni ming jilva bilan olib kiradi, degan keng badiiy-falsafiy hukmni qisqa satrda mujassamlashtirgan.

Xullas, lakonizm metonimiya, ellipsis, substantivatsiya kabi hodisalar orqali bosh g'oyani voqelantiradi. Asarning shakl va mazmun jihatidan mutanosibligini, g'oyaviy yorqinligini, badiiy bo'yoqdor va lingvopoetik jihatdan sayqallangan tilga egaligini ta'minlaydi. Lakonizm asosida yaratilgan she'riyatda badiiy jimjimadorlikka o'rin yo'qligini, lirika ruh va qalb tarjimai ekanligini iste'dodli shoir Jamol Kamol quyidagicha tasvirlaydi:

Shoiro, sindir qalamni, qo'y kerakmas jimjima,
Sen mening ruhimga kir, qalbimni etgil tarjima...

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. I жилд. Аср билан видолашув. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б. 492.*
- [2]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. II жилд. Ёнаётган дала. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б.387*
- [3]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. III жилд. Абадият остонасида. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б.461.*
- [4]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. IVжилд. Шеър санъати. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б.461.*
- [5]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. V жилд. Анвармирзо ҳикоятлари. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б.455.*
- [6]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. VI жилд. Булбулнома. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. –Б.460.*
- [7]. *Жамол Камол. Сайланма. Етти жилдлик. VII жилд. Шайхурраис. –Тошкент: F.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2022. –Б.416.*
- [8]. *Хасанов Ш. Истедоднинг рангин жилолари. Шарқ юлдузи. 2019 йил. 1-сон.*
- [9]. *Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili – Toshkent, Fan va texnologiyalar. 2009. – B.414.*
- [10]. *Назарова Д. Жамол Камол шеърини поэтикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Бухоро, 2021. – Б. 166.*
- [11]. *Qarshiyev K.A. Jamol Kamol she'riyatida janrlar va shakllar rang-barangligi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Samarqand, 2022. – B. 147.*
- [12]. *Akramova S.R. Jamol Kamol she'riyatida tojikcha-o'zbekcha leksemalarning leksik-semantik xususiyatlari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro, 2023. – B. 148.*
- [13]. *Alibekova, D., Xolbayev, F., Shermatova, D., & Ikromova, G. (2024). THE IMPORTANCE OF THE FICTION BOOKS IN READING AND WRITING SKILLS. Теоретические аспекты становления педагогических наук, 3(23), 36-40.*
- [14]. *Mirsanov, G. A. (2023). Expressing Aspectual Semantics in Discourse. Journal of Language Pedagogy and Innovative Applied Linguistics, 1(5), 68-73.*